

letesen párhuzamosak népeletünk és népszokásaink számos hasonló jelenségével. 2. Országunk peremvidékén fennmaradt, vidéki templomainkat díszítő legenda-ábrázolások nem egy feltételezett magas színvonalú nagyváradi freskó kisugárzásai. Éppen a keleti formák és tartalom arra vallanak, hogy e falusi alkotások a magyar nép lelkében a kereszténység felvétele után is továbbélő, ősi hagyományoknak az ősi ábrázoló művészet törvényei szerinti megnyilatkozásai, melyek talán a gyepüvődő magyar-török (székely, besenyő, kún) törzsek településével is valami módon összefüggenek. László Gyula ilyen irányú kutatása még csak a kezdetén van. Mégis már most hatalmas és egész jövőendő művészetkutatásunk szempontjából lényeges eredménye, hogy a zenénkben és költészetünkben eddig kimutatott keleti alapzövet képzőművészetünkben is világosan kielemezhető.

Ezek után kétségtelennek látszik, hogy a honfoglaló magyarság díszítő és ábrázoló művészete forma és tartalom tekintetében egyaránt valóban művészet volt. Rendkívül tanulságosak e szempontból a nyugati műalkotásokkal való összevetések. A kitűnő érzékkel megelevenített magyar pogánykori ornamentikát László szembeállítja a „románkor vagy gótika játékos, de magában tartalmatlan felületdíszítésével“ (66. l.). Szerinte a keresztény középkor ornamentikájának szellemi tartalma a díszítésben, a felület szerkezetének kihangsúlyozásában kimerült. Azt hiszem azonban, hogy a középkor felületdíszítése mögött ugyanúgy ott izzik a keresztény szellemiség, mint az ősmagyarok magasrendű díszítőművészete mögött a maguk vallási képzetei. Az ornamentika Nyugaton kétségtelenül beletartozott az ábrázolás hierarchiájába s az alakos megjelenítéssel szemben csupán fokozati, de nem lényegi különbség állott fenn. (Vö. GANDTNER JOSEPH: Romanische Plastik. Wien, 1942.). Ez a megjegyzés azonban nem érinti a steppei kultúrát magával hozó magyarság dinamikus közösségi művészete és a Nyugat kevésbé hajlékony, de egyéni szemléleten alapuló művészete között fennálló lényeges eltérés felismerésének tagadását.

László Gyula első tanulmányának bevezetésében igen találóan mutatott rá arra a törésre, mely a pogány és keresztény magyarság életét és történetét vizsgáló kutatások között tátongott. Pedig a pogány, majd kereszténnyé lett nép egy és ugyanaz volt és a valóság nem tűr merev választóvonalakat. Miként a többi tudománynak, a művészettörténetnek is meg kell kísérelnie a látszólagos szakadék betöltését. A két ismertetett dolgozat mind módszer, mind eredmény tekintetében éppen e döntő fontosságú kérdés megoldására adott követésre méltó példát.

ENTZ GÉZA

ERDÉLYI RITKASÁGOK

Mikor a kisebbségi sors utolsóelőtti évében az erdélyi magyarság legnehezebb napjait élte, s a sajtó-ellenőrzés a magyar könyvkiadásra teljes súllyal nehezedett rá, egy új kiadói vállalkozás indult meg. Egy vállalkozás, mely minden anyagi tőke nélkül, szinte az önképzőkörös diákok gyermektegnéhség nem ismerésével vágott neki a könyvkiadás bizony sokban az anyagiakon is múló feladatának, s Erdélyi Ritkaságok címen új kiadványsorozatot indítva el, azt a kettős célt tűzte ki maga elé, hogy egyrészt az erdélyi magyar múlt ismeretlen vagy legalább is elfeledett emlékeit adja ki s mentse meg a pusztulástól, a feledéstől, másrészt meg a múlt életrekeltésével szolgálja a nemzeti öntudatosítás ügyét. Szégyenkezés nélkül bevallhatjuk, annak idején sokan megmosolyogtak a vállalkozás megindítójának és

szerkesztőjének DR. JANCsó ELEMÉRnek azt a nehézségekkel nem törődő, lelkes buzgalmát, mellyel terve megvalósításához hozzákezdett, csodáltuk azt a hívő reménykedést, melyet a sorozat jövőjéhez fűzött akkor, mikor az ilyenszerű vállalkozások (Minerva Könyvtár, Pásztortűz Könyvtár) sokkal biztosabb anyagi alapokkal is halódtak az egyre szegényedő értelmiségi réteg közönye miatt. A szerkesztő vállalkozási kedve, bátorsága, mozgékony-sága azonban valóságos csodát művelt: 1939 júniusától 1940 májusáig a sorozatban négy kötetet is megjelentetett.

Sorozat-nyitó munkául nem is valami élvezetes olvasmányt adott ki akkor, mikor közzétette KÁLI NAGY LÁZÁR főbíró-nak (1772—1837), az első állandó magyar színház építető gondnokának és egy ideig színingazgatójának az erdélyi magyar színészet kezdő éveire, az 1792—1821-ig terjedő időszakra vonatkozó emlékiratait.¹ A sötétenlátó kishitűség alaptalannak bizonyult. Másfél esztendő alatt e kiadvány összes példányai elkelték, s a sorozat többi kötetei sem cáfoltak rá a szerkesztő-kiadó várákozására. PÉTERFI KÁROLY marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak KRISTÓF Györgytől sajtó alá rendezett esztétikája,² Ruzitska Györgynek LAKATOS ISTVÁN gondozásában megjelent s a múlt századi Kolozsvár zenei életének ismerete szempontjából értékes 1856. évi emlékezései,³ Bod Péternek részben latinból fordított önéletleírása⁴ az erdélyi múlt más-más területének érdekes színeit, eseményeit vetítették az olvasók elé.

A sorozat tehát már a kisebbségi évek alatt kiállotta a próbát s bizakodhatott a mostoha körülmények között is a jövőben. Igazi életképességét azonban akkor mutatta meg, mikor a változott viszonyok között felvette a versenyt a most már szabadon bejövő magyar könyvek áradatával, és a szerkesztői terv további megvalósításaként kibővített terjedelemben és most már hivatásos kiadó vállalkozásaként folytatódott. A régi szerkesztő az új kiadóval, a kolozsvári Minervával most már nagyobbarányú kiadói tervet készíthetett. A változás után elsőnek DR. OROSZHEGYI JÓZSÁ-nak a román fejedelemségek múlt századközépi viszonyait ismertető munkája⁵ jelent meg egyelőre még csak a szerkesztő kiadásában, mert a Minervával a kiadványsorozat átvételére vonatkozó tárgyalások akkor még nem fejeződtek be. A Minerva kiadásában elsőként KÁLI NAGY LÁZÁR visszaemlékezéseinek a sorozat I. számaként megjelent, de teljesen elfogyott kötete jelent meg II. kiadásban.⁶ Nagy érdeme az újabb kiadói tervnek, hogy a szűkebb helyi érdeklődés felkeltésének céljával helytörténeti érdekességű honismertető

¹ *Az erdélyi magyar színészet hőskora. 1792—1821.* Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta dr. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1839. 108+1 sztn. 1. [Erdélyi Ritkások 1.] (Műmellékletekkel).

² *A vizsgálódó filozófiának systemája. Harmadik rész. Izléstudomány vagy esztétika.* Irta: Péterfi Károly marosvásárhelyi ref. kollégiumi tanár, a M. Tud. akadémiára levelező tagja. — Sajtó alá rendezte és előszót írt hozzá Kristóf György. Kv. 1940. 135 + 1 sztn. 1. (Erd. Ritk. 2.).

³ *Egy erdélyi muzikus vallomása.* Ruzicska György emlékezései 1856 évből (!) Közli, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Lakatos István. Kv. 1940. 47+1 sztn. 1. (Erd. Ritk. 3.).

⁴ *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletleírása.* Bevezetéssel ellátta Dr. Jancsó Elemér. Kv. 1940. 170 l. (Erd. Ritk. 4.).

⁵ *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási és társadalmi viszonyainak rajza.* Irta dr. Oroszhegyi Józsa gy. orvos Romániában 1860—1862. Kv. 1942. 158 l. (Erd. Ritk. 5.). — Ismertetését l. EM. XLVII (1942), 421—3.

⁶ Ez új kiadványban a visszaemlékezések szövege természetesen változatlanul, a szerkesztői jegyzetek javítva és bővítve jelentek meg. E kiadás terjedelme éppen ezért az elsőnél nagyobb (144 l.).

munkák kiadására is vállalkozik. Így jelent meg az 1620—25 körül született és így jobbára a XVII. század második felében működött LAKATOS ISTVÁN csikkozsmási plébánosnak a Székelyföldet ismertető, kéziratban fennmaradt, latin nyelvű munkájából (1702) a Székelyudvarhelyre vonatkozó rész magyar fordítása.⁷ Bár maga a leírás nem nagyon élénk, mégis sajnálhatjuk, hogy ez a nagyon korai honismertető munka csak ilyen kis részletében jelent meg.

Mintegy kárpótlásként a sorozat következő két kötetete egy másik nagyszabású, Székelyföld-ismertető munkát közöl, a hányatott életű JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN, unitárius papnak (1804—1879) az udvarhelyszéki két Homoród melletti községekben 1838—1858 közötti időben tett utazása leírását.⁸ Bár e kiadvány két kötetben jelent meg, a kézirat a sajtó alá rendező bevezetője szerint mégis kihagyásokkal áll előttünk. Hogy a kihagyásban milyen szempontok vezették a kiadvány gondozóját vagy a kiadót, ezt az erre vonatkozó utalás hiányában nem tudjuk ugyan eldönteni, de sajnáljuk, hogy e munka is csak csonkán jelenhetett meg.

A kiadvány-sorozatnak a helyi jelentőségen túl emelkedő, eddig legértékesebb két kötet az, mely HERMÁNYI DIENES JÓZSEF nagyenyedi református pap 1762-ből való anekdóta-gyűjteményének szemelvényes kiadását foglalja magába. Az anekdóta-gyűjtemény szerkesztője, korának egyik legjelentősebb erdélyi papja és tudósa, anekdótákban olyan leplezetlen rajzát adja a XVIII. századi Erdély életének, a benne szerepet vívó egyházi és világi személyeknek, főrangúaknak, nemeseknek, polgároknak, hogy e tekintetben, őszinteség, leplezetlen vélemény-nyilvánítás szempontjából minden eddigi erdélyi emlékirót felülmul. Mert bár anekdóta-gyűjtemény e mű, emlékirat is: torzítás nélküli tükör ez a XVIII. századi erdélyi életről. Sajnos, a benne látható kép nem teljes. Ez a gyűjtemény is csak válogatott anyagával jelenhetett meg. Megérthető ugyan, hogy egy ilyen kényes, különböző érzékenységeket érintő munkának a nagyközönség számára való teljes közzététele nemzetnevelői szempontból nem ajánlatos, de miért nem akad tudományos kiadóvállalat, mely ilyen munkákat a maguk teljes egészében tegyen közzé, a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetővé. Az ilyen teljes tudományos készülettel kiadott munkából aztán később megjelenhet *ad usum Delphini* kiadás is. Az ilyen kiadás azonban jó ideig lehetetlennek teszi a hiánytalan kiadás közzétételét. Mindezt annál is inkább sajnálhatjuk, mert hiszen e kiadvány sajtó alá rendezője, GYÖRGY LAJOS ma a magyar anekdótakutatásnak legjobb, sőt bátran mondhatjuk, egyetlen komoly szak tudósa lett volna és lenne igazán hivatott arra, hogy eddigi mintaszzerű anekdóta-kiadásai, dolgozatai után e jelentős művelődéstörténeti forrásunk kiadásával gazdagítsa a magyar történeti forráskiadványok sorát. Szép bevezetése így is belevilágít abba a szellemi környezetbe, amelynek fényéből és sötétségéből életrekelt ez a páratlan érdekességű XVIII. századi történeti forrás; a nagyközönség számára készült szűkszavú, csak a lényegesre, az általános érdeklődésre számító jegyzetei is nagyban hozzásegítik az olvasót ahhoz, hogy az anekdóták szereplőit, az események helyét, idejét jobban megismerje s a benne megőrzött vonásokat kellően értékelje. A XVIII. századi Erdély magyar világában tett hazai utazás ez a könyv egy, az *akkor-t*

⁷ Székelyudvarhely legrégebbi leírása. Latinból fordította Jaklowszky Dénes. Kv. 1942. 22 l. (Erd. Ritk. 6.).

⁸ Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Jánosfalvi Sándor István által. I. köt. Utazás a Külső- vagy Nagy Homoród mellett. Sajtó alá rendezte Benzédy Pál. Kv. 1942. 157+1 sztn. l. II. köt. 112 l. (Erd. Ritk. 7. és 8.).

⁹ Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. Hermányi Dienes József kéziratoss gyűjteménye 1762-ből. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja György Lajos. Kv. 1943. I. köt. 182+XVI l., II. köt. 196 l. (Erd. Ritk. 9. és 10.).

keresztül-kasul ismerő kortárs és a ma szemével tájékoztató tudós együttes munkájából.

A sorozat legutóbb, JANCSÓ ELEMÉR gondozásában megjelent kötete más világba vezet el. Az „erdélyi tudományos igyekezetek“ terén is jelentős BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR (1795—1842) Nyugat-Európában 1830—31-ben tett utazása alkalmával írt naplójegyzetei valóban megérdemelték azt, hogy több mint egy századdal az író halála után végre napvilágot lássanak.¹⁰

Mint hogy e kötet is csak csonkán, az angliai élmények, tapasztalatok leírásának kihagyásával közli az útinaplót, ismét felvetődik a kérdés, hogy most, száz év múltán miért kellett ezt a forrást is hiányosan megjelentetni. Ha — mint a kiadvány sajtó alá rendezője írja — e rész „kevésbé kidolgozott“ is, számunkra talán még a közölt naplórészletnél is érdekesebb lehetne, hogy mit látott meg Angliában BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR két Angliát járt nagy kortársa, SZÉCHENYI ISTVÁN és WESSELÉNYI MIKLÓS — *után*. Szerintünk nem lehet egy ilyen érdemes és hasznos vállalkozásnak az a célja, hogy mindaddig kiadatlan kéziratokat egyébként bármilyen tiszteletreméltó, vagy akár érthető anyagi szempontból is, csonkán, kihagyásosan jelentessen meg, s ezzel jóideig elvágja a tudományos kiadások útját. Ez a megjegyzés legtöbb eddig kiadott kötetre vonatkozik. Remélhető, hogy e téren a szerkesztő és a kiadványállalat egyaránt a tudományos szempontnak megfelelőbb álláspontra helyezkedik.

Az új kiadó gondozása óta jelentős és jóleső változás észlelhető a sorozat külsejében és egységesebb nyomdai kiállításában is. Ezen a téren és a szerkesztés szempontjainak egységesebb érvényesítése tekintetében azonban még volnának tennivalók. És még egyet! Bármennyire is tisztelői vagyunk a múltnak, nem tartjuk szépnek a kötetek újabb borítólapját még akkor sem, ha az az első ismert kolozsvári nyomtatvány, HELTAI GÁSPÁR 1550-ben megjelent *Katekizmus* a nyomán készült is. Minden kornak megvan a maga nyomdai ízlése. A mi korunké mindenestre más, mint amilyen a XVI. századé volt. Ez amattól főként az egyszerűsége, a pusztán betű-anyaggal való tipografizálás dísztelenségére való törekvésben különbözik. Minél kevesebb dísz, minél kevesebb cikornya a címlapon, ez mai ízlésünk szerint a szép kiadványnak szinte első feltétele. A ma ízlésének való engedmény-tétel nem semmibevétele a múltnak, s így nem ártana a múlt értékeit olyan gondos szeretettel közlő Erdélyi Ritkaságok ezutáni köteteinek sem.

SZTA

¹⁰ Bőlni Farkas Sándor: *Nyugateurópai utazás*. Bevezetéssel ellátta Dr. Jancsó Elemér. Kv. 1943. 180 l. (Műmellékletekkel) [Erd. Ritk. 11.].